

EDITORIAL

La cultura obrera: perspectives per al seu estudi

Susanna Tavera i García

UNIVERSITAT DE BARCELONA

No sols han estat relacions interdisciplinàries d'anada, tots aquests processos han estat de naturalesa tan diversa que no es poden equiparar els de fora amb els de dintre i entre aquests també és complex trobar-ne un entrellat plausible. Tot i això cal reconèixer que a Catalunya i a la resta de l'Estat hi comptaren de manera decisiva la desaparició de les seguretats ideològiques i polítiques que havien caracteritzat els treballs d'aquells historiadors que van emprendre amb rendiments diversos la recuperació professional de la història política del moviment obrer com a mínim durant les dues dècades que posteriors al 1968. Els historiadors catalans titllats de «frontpopulistes» el 1990-1991 per Ucelay-Da Cal ho varen fer amb una voluntat receptiva respecte a un grapat d'opcions polítiques esquerranes dels anys 1936-1939 que ells projectaren vers la política universitària antifranquista amb el característic recurs a «un sincretisme» que combinava aquestes herències amb la barreja de catalanisme militant i metodologia marxista que llavors estava tan en voga. Però fou a la resta de l'Estat on sortiren, després del 1980, les primeres veus que manifestaren la seva

voluntat que la historiografia fes partió respecte a la política o, més ben dit, respecte al marxisme, més o menys compartit, que aquestes mateixes queixes ja consideraven esclerotitzant llavors. Barrejaren les queixes amb un convincent i molt característic joc de salts retòrics que resumí un article publicat per Pérez Ledesma i Álvarez Junco a la *Revista de Occidente* el 1982: s'havia anat de la «història social de les classes populars» a la del «proletariat industrial», d'aquest al «moviment obrer, que és la seva expressió natural» o fins i tot al «partit» i d'aquest a l'«aparell» o al «líder suprem».

Calia doncs fer a la inversa el camí recorregut per retrobar el veritable objecte d'estudi de la Història Social. Aquesta lògica revisionista era a més un crit d'atenció i denúncia respecte a les tendències repetitives que organitzaven la historiografia del moviment obrer de llavors en una mena de gotims agrupats rere l'edició de treballs molt sovint sortits de la ploma d'hispanistes, però també de la història militant. Tot i la seva lògica, no se'ls va sentir perquè, repetint la metàfora de Julián Casanovas, la terra era tan erma que no podia rebre la llavor ni trobar els recursos per fer-la germinar. De fet, mancaren connexions operatives entre aquestes veus i altres visualitzacions primerenques d'una necessitat de canvi historiogràfic que, potser, coincidiren en el temps amb les anteriors, però obeeiren a l'impacte que, sobretot a Catalunya, tingueren la traducció i la posterior divulgació dels estudis de Rudé i de Hobsbawm (1964 fou l'any de la primera traducció de *La multitud en la historia* de Rudé i 1978, el de la de *Revolución industrial y revuelta agraria: el capitán Swing*, l'obra compartida de Rudé i Hobsbawm), però sobretot dels treballs de Thompson (el 1977 hi hagué una primera traducció).

Aquests impactes foren doncs limitats i els historiadors que més fortament exigien, sovint en privat, la reclamació d'una nova Història Social sols aconseguiren establir les puntualitzacions terminològiques que desllindaren per primera vegada la història obrera estrictament militant de la professional. Però ningú no deixà de manera immediata en el temps i per escrit senyals clars de canvi. Com a conseqüència, els impulsos de renovació que cap a finals dels anys 70 manifestà la Història Social foren més els de la incorporació de noves temàtiques —com ara la de la Història de les Dones i del Gènere, que potser fou la més visible— que no pas els d'una relativització de convenciments metodològics que de moment continuaven fortament arrelats. Calgué esperar, doncs, fins a estímuls posteriors i aquests no arribarien fins que els anys 1990–1991 coincidiren el que ha estat anomenat la «reinvenció cultural dels conflictes» i

l'enfonsament del règim soviètic i, per tant, amb l'emergència de nous interrogants oberts si més no perquè no s'havia acomplert la «fi de la història». El correlat historiogràfic es manifestà en el desplaçament de l'interès per la història política dels moviments socials vers nous terrenys i perspectives. I, com a resultat, *identitat*, *cultura* i *sociabilitat* han donat contingut, cada una d'elles amb ritme i cronologies pròpies, a noves línies de recerca que en uns casos —els menys— han tractat de donar fonament a una nova Història Social i en altres ha estat el fruit de noves modes conjunturals i sovint sembla que sols ha substituït les velles denominacions conceptuals i han analitzat el comportament i les mobilitzacions obreres, no com a manifestacions de la consciència de classe —com deia el marxisme tradicional—, sinó com a patrons d'un comportament cultural adquirit. Potser per això, s'ha trobat a faltar un debat aprofundit, no ideologitzat, respecte a les implicacions d'aquesta trajectòria. A la fi, no cal però esglaiar-se perquè tampoc ningú no ha pogut llegir entre els molts articles i declaracions que l'anomenat «cas Enric Marco» ha provocat la més lleugera reflexió sobre les conseqüències historiogràfiques de l'afer. Com és obvi, el fet que l'expresident de l'Amical Mauthausen es presentés com a deportat al camp de Flossenburg i narrés en primera persona els horrors de l'Holocaust nazi que ell no havia viscut hauria d'haver fet reflexionar la professió sobre el reduccionisme evident d'una pretesa científicitat absoluta de la Història Oral, però també de l'oportunisme implícit en la institucionalització d'una memòria col·lectiva políticament controlada.

El que avui és innegable és l'existència d'una innegable «febre culturalista» en el terreny de la Història Social i que aquesta no és una recuperació de la tradició que l'estudi de la cultura assolí en determinades etapes de la historiografia catalana. Avui, amb debat o sense, l'estudi de la «cultura» ja no remet a un determinat conjunt de coneixements artístics i científics o al seu desenvolupament concret, sinó a patrons de comportament humà establerts d'acord amb processos de cognició, sistemes de creences i pràctiques sociològiques individuals o col·lectives. En el camp concret de la «cultura popular i obrera» això significa que els temes d'estudi ja no són sols els de les idees, com gairebé sempre havia estat, i que l'anàlisi es pregunta per rituals i codis o models de comportament propis i intransferibles que han estat originats en el món del treball i de les seves experiències socials. Per descomptat que plantejar així l'estudi de la «cultura» no ha comportat —ni demanat o exigít— el definitiu arraconament de maneres de fer més properes a les velles perspectives i

mètodes. De fet, l'impacte positiu dels nous estils ha estat en directa relació amb la possibilitat que les seves visions poguessin compatibilitzar-se amb concepcions analítiques tradicionals o, fins i tot, amb la història militantment motivada de sempre. La veritable modificació de la mirada historiogràfica i el sorgiment d'estudis sobre la identitat, la cultura o la sociabilitat obrera segons les noves tendències de la Història Social ha estat, doncs, un camí lent, recorregut de diverses maneres, no sempre paral·leles i que de fet és difícil que arribin a confluïr mai ja que per a molts historiadors continua sent difícil reconèixer avui, junt amb la influència acceptada de ciències socials —com la psicologia, la sociologia o l'antropologia—, la d'una biologia experimental dedicada a l'estudi del comportament dels primats o d'altres comunitats més o menys socialment estructurades dins el món animal. A més, és visible encara el llast de les dures contraposicions amb altres branques historiogràfiques.

De fet, l'atenció que es dedicà des dels darrers moments de la dècada de 1970 al conjunt d'institucions dedicades a produir i difondre la cultura popular i obrera —des de la premsa i la *infra-littérature* fins a les escoles— mostraven l'inici d'una lenta transició que ha esdevingut en persistència de molts trets historiogràfics. Cal recordar aquí *La musa libertaria* (1987), l'estudi de Lily Litvak sobre «el arte, literatura y vida cultural del anarquismo español» o *Teoría y práctica del movimiento obrero en España* (1977), el conjunt d'articles editats per Albert Balcells, i també els treballs de Carlos Serrano, Jacques Maurice, Gerard Brey i altres hispanistes francesos. L'eclosió s'inicià amb els anuncis de superació implícits al pas endavant obertament plantejat ja a *Cultura social i política en el mundo del trabajo*, les actes del col·loqui organitzat el 1998 a Benicàssim per la Universitat Jaume I i la Fundació Institut d'Història Social de València, editades per Xavier Paniagua, José Piqueras i Vicent Sanz. A continuació, els treballs que, en edicions individuals o col·lectives, han publicat Jorge Uría, Ucelay-Da Cal, Mary Nash, Pere Gabriel, Rafael Cruz i Pérez Ledesma, els esmentats ja Xavier Paniagua, José A. Piqueras, i Vicent Sanz, han constituït un *totum revolutum* en què sí que és possible detectar ja nous interrogants i resultats.

Cercles, una revista la dedicació de la qual a l'àrea de la Història Cultural té ja tradició, dedica aquest número a la «Cultura Obrera» amb voluntat d'exterioritzar aquests trets i recollir noves tendències. No hem defugit, però, la possibilitat d'incorporar treballs sobre temes d'història política que pel sols fet d'haver estat llargament oblidats constitueixen una

novetat. El disseny del número parteix, doncs, d'una evident «economia d'escalles»: a la secció «Temes», Pere Gabriel planteja un conjunt de reflexions compilatòries sobre l'actual «febre culturalista» de la Història Social espanyola i catalana; però també aborda una exploració ben concreta i específica sobre la cultura política obrera i popular a la Catalunya vuitcentista —en concret, des del liberalisme progressista o el republicanisme democràtic fins a la socialdemocràcia o l'anarquisme— i examina aquest tema des d'una «formulació al llarg del temps —i, per tant, amb continuïtat— d'un cert corpus de conceptes i valors clau usats per determinats sectors i grups socials per a l'anàlisi i la interpretació de la societat i la política». En una ona renovadora semblant, es col·loca la professora Teresa Abelló en un treball que a la secció «Estudis» articula una mirada nova damunt les formes de lideratge sindical establertes a Catalunya a partir de 1916 d'acord amb les seves relacions amb innovadors fenòmens d'avantguarda cultural. A «Estudis», igualment, Javier Navarro i David Ballester ens ofereixen dos articles sintètics sobre investigacions seves ja publicades. En el primer cas, el de Navarro, sobre «*el papel de los ateneos en la cultura y la sociabilidad libertarias*», la qual cosa significa entendre aquestes dues realitats com a espais de vertebració movimental, però també política i ideològica. I, en el segon treball, «El baluard que mai no es va construir», el més polític de tots els articles que constitueixen aquest número de *Cercles*, David Ballester estipula sobre el rerefons de percepcions socials que expliquen les accions polítiques del socialisme dirigent que fins a la Guerra Civil mai no va aconseguir aixecar una sòlida i continuada presència entre els treballadors catalans. Finalment, la secció «Monografies i Recerques» ens ofereix quatre aproximacions introductòries a investigacions en curs o puntuals resultats de treballs acabats: María Antonia Fernández sobre la imatge d'Espanya en la premsa obrera del primer terç del segle XX; Giovanni C. Cattini sobre la relació entre cultura obrera i premsa anarquista a *Guerra di Classe*, el periòdic que publicà a Barcelona l'anarquista italià Camillo Berneri; Gerard Pedret sobre la revista *Agora* (1931-1932), on joves anarquistes debateren sobre mobilitzacions avantguardistes i manifestaren la seva desconfiança envers el sindicalisme *avant la lettre* que els anarcosindicalistes moderats pugnaven per establir; i, finalment, Albert Palà sobre les bases ideològiques i la trajectòria política del primer lliurepensament català.

A continuació, la professora Palmira González dedica a les activitats del doctor Miquel Porter (1930-2004), recentment traspasat, un estudi que

es deté de manera específica en una vida dedicada a l'estudi del cinema i que ella interpreta com a pont actiu entre el coneixement científic i els moviments socials o entre la universitat i la política. En la secció «Documents», la historiadora Laura Vicente ens ofereix un estudi introductori sobre els escrits feministes que la treballadora tèxtil i dirigent anarcosindicalista Teresa Claramunt va escriure amb la finalitat de promoure la mobilització feminista i sindical de les dones treballadores en la segona meitat del segle XIX.

A continuació, les «Resenyes» que tanquen aquest número de *Cercles* ofereixen les opinions —diverses i, en alguns casos, personalitzades— sobre llibres publicats recentment i que, en algun cas —per exemple *La Guerre d'Espagne/République et Révolution en Catalogne (1936-1939)* de l'historiador francès François Godicheau—, encara no han tingut una visible difusió entre els nostres historiadors. Altres —per exemple *Entre revolució i reforma. La CNT a Catalunya (1930-1936)* d'Eulàlia Vega, *Militants. Participació i democràcia a la CNT als anys trenta* d'Anna Monjo, o *El cinturón rojinegro. Radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona (1918-1939)* coordinat per José Luis Oyón i Juan José Gallardo — estan a l'aglomeració de publicacions històriques sobre anarquisme que, iniciat l'hivern del 2003-2004, va motivar l'expressió mediàtica «l'anarquisme està de moda». I, sens dubte, la moda ha assolit nova vigència des del febrer del 2005 amb el centenari del naixement de Frederica Montseny, les biografies de la qual rebran una atenció oportuna en propers números. Cal que ens fixem, a continuació, en *Fons Jordi Arquer: correspondència (1939-1981)*, l'epistolari editat per Josep Termes, que subratlla l'inici de la col·lecció que d'ara endavant dedicarà el Centre d'Estudis Històrics Internacionals de la Universitat de Barcelona al seu ric i amplíssim fons documental. Voluntat globalitzadora tenen les ressenyes dedicades als Diccionaris sobre el Moviment Obrer publicats a diferents països europeus i, així mateix, les que inclouen de manera global la tasca historiogràfica desenvolupada per Pere Pagès i Elies, *Víctor Alba* (1916-2004) i Antonio Téllez (1921-2005), tots dos recentment traspassats, que escrigueren sobre els moviments socials als quals s'identificaren tota la seva vida militant. Per acabar, com que l'estudi de la Guerra Civil espanyola ha fet córrer llargs rius de tinta, ens ha semblat oportú incloure aquí una ressenya sobre *Las cajas españolas* d'Alberto Porlan, un film estrenat el 2004, en el qual l'anàlisi dels mitjans documentals incorpora imatges en les quals la ficció es confon amb la

realitat fins a l'extrem de constituir un repte no sols per a l'espectador que s'interroga sobre ells sinó sobre una forma específica de la mateixa recreació historiogràfica.

I, finalment, «Notícies d'Arxiu» és una secció nova, concebuda com a una informació, no exhaustiva, sobre els principals arxius i biblioteques que estan disponibles a Barcelona per a l'estudi de temes obrers.